

A „KERESZTÉNY EURÓPA” GONDOLATA AZ AKADÁLYA TÖRÖKORSZÁG EU-CSATLAKOZÁSÁNAK?

„Európának ... lélekre is szüksége van”¹

PRIEGER ADRIENN DÓRA
egyetemi tanársegéd (KRE ÁJK)

Bevezetés

Törökország Európai Unióhoz csatlakozása hosszabb ideje húzódnó folyamat. Törökország az Európai Közösségekkel 1963. szeptember 12-én kötött társulási egyezményt (Ankarai Megállapodás), amelynek Preambulumában kitűzött cél Törökország Közösségekhez való csatlakozásának megkönnyítése volt.² Törökország 1987. április 14-én juttatta el tagság iránti kérelmét a Közösségekhez.³ Az Európai Tanács 1997. december 12-13-ai luxemburgi csúcstalálkozóján megerősítette Törökországnak az Európai Unióhoz való csatlakozásra való jogosultságát, és hogy „ugyanazon kritériumok alapján fogják megítélni, mint a többi kérelmező államot”. Az Európai Tanács Brüsszelben, 2004. december 16-17-én tartott ülésének Elnökségi Nyilatkozata megállapította, hogy „Törökország kellőképpen teljesíti a csatlakozási tárgyalások megkezdéséhez a koppenhágai politikai kritériumokat”, azzal az előfeltétellel, hogy „Törökország hatályba léptet hat konkrét jogszabályt”; és 2005. október 3-át jelölte meg a csatlakozási tárgyalások megkezdésének időpontjául.⁴ Mindazonáltal a csatlakozási tárgyalások jelenleg is folyamatban vannak, a harmincöt csatlakozási fejezetből csak tizenötöt nyitottak meg, és mindezidáig mindössze egyetlen fejezet ideiglenes lezárására került sor.

A csatlakozási folyamat elhúzódásának okaként sokan ma is azt jelölik meg, hogy a keresztény gyökerű Európa a muszlim többségű Törökországgal vallási szempontból összeférhetetlen. Ez azonban nem egyszerűen az európai

1 DELORS, Jacques az Európai Bizottság volt elnöke; Idézi KIRÁLY Miklós: Európa Keresztény gyökerei és az Alkotmányos Szerződés, *Iustum Aequum Salutare II.* 2006/3-4, 67-72.

2 DR. KERTÉSZNÉ DR. VÁRADI Szilvia: *Az Európai Unió bővítésének jogi aspektusai*, Budapest, Wolters Kluwer Kft., 2014, 41.

3 DR. KERTÉSZNÉ i. m. 70.

4 SÖYLEMEZOĞLU, Sitki Hasan: Chapter 23, Judiciary and fundamental rights; the engine for the reform process in Turkey; *Law & Justice Review*, Volume:V, Issue:1, June 2014, 71.

fundamentalista keresztények aggályainak kifejezése; jól jellemzi ezt, hogy a korábbi francia elnök, a liberális progresszivistá elveket valló Valéry Giscard D'Estain, az Alkotmányos Szerződést kidolgozó Európai Konvent elnöke is azt nyilatkozta, hogy Törökország csatlakozása az „EU végét” jelentheti.⁵

Kétségtelen, hogy bár Törökországban az Alkotmány – számos más muszlim háttérű országgal szemben – nem tartalmazza az 'iszlám állam' önmeghatározást, sőt a török Alkotmány preambuluma alapelveként rögzíti a szekularizmus elvét, mégsem tekinthetünk el attól, hogy ez egy iszlám kultúrájú ország, így a törökök túlnyomó többségének életében a Korán fontos vagy egyenesen központi szerepet tölt be. Magam is úgy vélem, hogy a Törökország Európai Unióhoz csatlakozásának legnagyobb problémái jelentős részben a vallási és kulturális különbségekből erednek, és ezekre a különbségekre a legnehezebb áthidaló megoldást találni. Ennek ellenére nem gondolom azt, hogy ez a különbség önmagában kizáró ok lenne Törökország EU-csatlakozását, vagy egy szorosabb partnerségi megállapodás megkötését illetően. Jelen tanulmányban azt a kérdést kívánom török és nyugati gondolkodók írásai alapján elemezni, hogy az európaiság fogalmának mennyiben definitív eleme a keresztény jellegű kulturális meghatározottság, és erre tekintettel Törökország megfelelhet-e a teljes jogú tagként való csatlakozás feltételül szabott 'európaiság' kritériumának.

1. Az európaiság fogalmának meghatározásával kapcsolatos viták

Az Európai Unióról szóló szerződés 49. cikke szerint „Bármely olyan európai állam kérheti felvételét az Unióba, amely tiszteletben tartja a 2. cikkben említett értékeket, és elkötelezett azok érvényesítése mellett”. Ez a rendelkezés kulcsfontosságú annak megértése érdekében, hogy Törökország Európai Unióhoz való csatlakozása miért húzódik el ennyi ideje, hiszen a csatlakozási kérelem elbírálásához az 'európai' jelző értelmezése is szükségesnek látszik.

Az 'európaiság' fogalmának meghatározása jelentős mértékben befolyásolhatja Törökország és az EU kapcsolatának jövőbeli alakulását, éppen ezért rendkívül fontos megvizsgálni az 'európaiság' fogalmát, amelynek tartalma napjainkig is vitatott téma. Az 'európaiság' fogalmának egyértelmű tartalmi

5 Idézi: EMERSON, Michael: Has Turkey fulfilled the Copenhagen political criteria?, *CEPS Policy Brief*, No. 48., Centre for European Political Studies, Brussels, April 2004, 5.; TUNGUL, Lucie: Can 'the other' become 'us'? European Identity and Turkey”, *Contemporary European Studies*, 8, 2013, no. 2, 16.. Hasonló értelemben foglal állást: ARNOLD, Hans: Political Arguments against Turkey's Accession to the European Union, *Internationale Politik und Gesellschaft*, 3/2007, 102.

meghatározására eddig nem került sor, vélhetően azért nem, mert ez olyan nagy horderejű döntés lenne, amely meghatározhatná az integráció kereteit, irányát, a jövőbeli tagjelöltek körét. Véleményem szerint az EU legnagyobb sikerei a bővítési folyamat eredményeként jöttek létre, ezért nagy felelősség a fogalom definiálása, különösen Törökország esetén.

Sokak meglátása szerint 'Európa' valójában nem is létezik, hiszen nincsenek természetes földrajzi határai, nincsen egységes kulturális és történelmi öröksége sem, ezért csupán politikai fogalomként értelmezhető. Európa politikai értelemben vett meghatározása ugyanakkor szintén nem mondható egységesnek.⁶

Mindazonáltal az európai identitás lényegét az Európai Unió külügyminiszterei már 1973-ban, a Koppenhágai nyilatkozatban megfogalmazták.⁷ Ez a deklaráció három pillért határoz meg, melyek

(1) a közös örökség és közös érdekek, melybe az európaiság értelmezésekor megfogalmazott kereszténység és polgári hagyományok tartoznak,

(2) az integráció melletti elkötelezettség, ezt a török csatlakozási tárgyalások komolyra fordulásáig következetesen végigvitte az Európai Unió;

(3) a felelősségvállalás a harmadik világ országait érintő közös cselekvésért.⁸

Az európai identitás vizsgálata során azonban számos nézőpontot vizsgálhatunk. BALBISI LOUAI szerint, ha Európa fogalmát nem a politikai, ideológiai és gazdasági „rendszerekhez” való hovatartozás alapján definiáljuk, a sajátos kultúrkörökhöz való hovatartozásnak lesz különleges jelentősége. Európa alapvetően három kultúrkörre osztható: a latin Nyugatra, az ortodox Keletre, és az ezek között harmadikként elhelyezkedő iszlámra. A latin Európa fejlődési szakaszaiban a főbb alakító tényezőkként nevezhetjük meg a jogállamiságot, az alkotmányosságot, az individualizmust és emberi jogokat, mely utóbbi is fontos lesz számunkra majd a török csatlakozással kapcsolatos problémák kapcsán. A latin Európában állam és egyház szétválása figyelhető meg, ezzel szemben Keleten ez a fajta hatalommegosztás teljességgel ismeretlen. Az iszlám kultúrkör bizonyos értelmezés szerint úgy lehet Európa része, hogy

6 PRIEGER Adrienn: Törökország Európai Unióhoz csatlakozásának jogi kihívásai, *Európai Jog*, 2016. március 5.

7 EUROPEAN COMMUNITIES: Declaration on European Identity, *Bulletin of the European Communities*, December 1973, No. 12, 118-122.

8 MERKOVITY Norbert: *Európai identitás. A netpolgárok válasza egy nem létező fogalomra* in: Nemzetiségi - nemzeti - európai identitás (Konferencia kiadvány), A SZTE JGYPK Felnőttképzési Intézetében 2008. november 12-13-án tartott konferencia előadásai (szerk.: Szirmai Éva, Újvári Edit), Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar Felnőttképzési Intézet, Szeged, 2009, 47.

összeköti Európát Ázsiával, azonban itt nem alakulhatott ki a demokrácia oly módon, mint Nyugaton, mivel az iszlámmal összeegyeztethetetlen az individualizmus hangsúlyozása.⁹ Törökország hidat képez Európa és Ázsia között, s így különleges jelentősége van.

ROSTOVÁNYI ZSOLT szerint annak megválaszolásához, hogy Törökország tekinthető-e Európa részének, azt is figyelembe kell venni, hogy az európai muszlim jelenlét évszázadokra visszavezethető. Az iszlám világ és a Nyugat ütközését a szakirodalom általában 1798-hoz köti, amikor Napóleon expedíciós csapatai döntő vereséget mérve a mamelukokra meghódították Egyiptomot, azonban ennek ellenére az iszlám szinte keletkezésétől fogva jelen volt Európában, s igen komoly hatást gyakorolt az európai – nyugati – civilizációra is. Az elmúlt évtizedekben kialakult konfliktusos viszony eredményezi azt a – ROSTOVÁNYI szerint téves – elképzelést, miszerint az iszlám mint egy „idegen test” van jelen a „keresztény” gyökerű Európában.¹⁰

Törökországgal 1963. szeptember 12-én született társulási egyezmény Ankarai Megállapodás néven, annak ellenére, hogy a török állam területének csupán 3%-a fekszik az európai kontinensen, míg a fennmaradó rész teljes egészében Ázsiában található, ez láthatóan a társulási megállapodás megkötésekor nem képezte akadályát a későbbi tagság kilátásba helyezésének, és úgy ítélték meg, hogy Törökország ezzel a 3%-kal teljesíti az európaiság földrajzi kritériumát.¹¹ Érdekes, hogy a társulási megállapodás megkötésekor az európaiság földrajzi kritériumát nem vitatták Törökországgal kapcsolatban, ám napjainkban is sokan vonják kétségbe - még földrajzi szempontból is - az ország Európához tartozását. Törökország először 1987. április 14-én kérte tagként való felvételét a Közösségekbe.¹² Ezt a kérelmet elutasították, azonban az 1999-es Helsinkicúcson már elismerték Törökország tagjelölti státuszát.¹³

WILLIAM PENN, angol politikus 1696-ban megjelent művében felvetette azt az elképzelést, hogy az európai béke érdekében szükség lenne egy közös európai parlament létrehozására az elaprózott európai államok helyett.

9 BALBISI Louai: A mediterrán országok gazdasági kitörési kísérletei az Európai Unió kibővülésének tükrében (Ph.D. disszertáció), BKÁE Nemzetközi Kapcsolatok Ph.D. Program, Budapest, 2001, 7-8. www.phd.lib.uni-corvinus.hu/48/1/balbisi_1.pdf (2015.05.05.)

10 ROSTOVÁNYI Zsolt (2008): *Az európai muszlim közösségek differenciáltsága*. in: Stratégiai kutatások: Kutatási jelentések: A Miniszterelnöki Hivatal és a Magyar Tudományos Akadémia közötti megállapodás keretében végzett stratégiai kutatások főbb eredményei 2007/2008, MTA-Miniszterelnökségi Hivatal, Budapest, 2008, 127.

11 DR. KERTÉSZNÉ i.m. 71.

12 Uo. 70.

13 Uo. 162.

Világhírűvé vált tervezete az európai béke jelenéről és jövőjéről a vezető nagyhatalmak felelősségét hangsúlyozta az európai egység kialakítása kapcsán. PENN Európát német, francia és angol befolyási övezetre osztotta volna, majd ezek egyesülésének fontosságát hangsúlyozta. Szerinte Európa egysége és a hosszú távú béke szempontjából a bővítés második szakaszaként Oroszország és Törökország integrációjára is sort kell keríteni.¹⁴ Nem kétséges, tehát, hogy PENN e két országot is európai országnak tekintette. Meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy Törökország ekkor még az egész balkáni térséget is magában foglalta.

Az Európai Közösségek, majd az Európai Unió mind a mai napig nem definiálta pontosan az 'európaiság' fogalmát, s ennek definiálása jelenleg sincs napirenden. DR. KERTÉSZNÉ DR. VÁRADI SZILVIA meglátása szerint, mellyel magam is egyetértek, azért nem került és kerül erre sor, mert az Unió nem akarja Európa végső határainak rögzítésével az azon kívül elhelyezkedő államok vonatkozásában a reformokat generáló képességét, a húzóerejét elveszíteni, amely a bővítési folyamat legfontosabb funkciója. Jelenleg a jövő kérdése, hogy az integráció az Európa Tanács mintájára az ázsiai kontinensre is ki fog-e terjedni, vagy az Európai Unió következetesen elhárítja az onnan érkező kérelmeket. Érdemes e körben ugyanakkor figyelembe venni a bővítési folyamat azon sajátosságát is, miszerint az eljárás egyetlen szakaszában sincs garancia a végső tagságra, továbbá az eljárás nincs időbeli korlátok közé szorítva, valamint a tagság akár a csatlakozási szerződés aláírásakor vagy a ratifikációs eljárás elhúzódásával is megíúsulhat.¹⁵

Az 'európaiság' kritérium gyakorlati jelentőségét az adja, hogy mindmáig vitatott: vajon különböző kultúrájú, történelmi hagyományú országok képesek-e valós jogközösséget alkotni, hiszen egy jogrendszer nem csupán szabályokból, hanem az azok értelmezését, alkalmazását meghatározó elveket is magában foglalja. Ez a kérdés minden korábbi bővítésnél felmerült, de legélesebben éppen a török EU-csatlakozásnál. A törökországi, iszlámot hangsúlyosabban képviselő politikai irányzat erősödése világnézeti szempontból növelte az EU-Törökország közti különbséget, ami felveti a kérdést, hogy belátható időtávon belül létrehozható-e az elvekre is kiterjedő jogközösség.

14 VARGA Balázs: *Az Európa-gondolat fejlődéstörténete a második világháborúig* in: HÁDA Béla-LIGETI Dávid -MAJOROS István-MARUZZA Zoltán-MERÉNYI Krisztina (szerk.): *Nemzetek és birodalmak. Diószegi István 80 éves.*, Budapest, ELTE, Új- és Jelenkori Egyetemes Történelmi Tanszék, 2010, 664.

15 DR. KERTÉSZNÉ DR. VÁRADI i. m. 73.

2. Az európaiság fogalmának nyugati meghatározása – a kereszténység, mint fogalmi elem

Első alkalommal II. PIUSZ pápa említi Európát úgy, mint az ott élő népek közös hazáját, azokban az időkben, amikor az oszmán veszély miatti aggodalmak hatásának ellensúlyozása érdekében erősíteni akarta a keresztény és európai azonosságot.¹⁶ RATZINGER bíboros, a későbbi XVI. BENEDEK pápa meglátása szerint Európa pusztán másodlagos értelemben földrajzi fogalom, Európa elsősorban egy kulturális és történeti eszme.¹⁷

Az Európai Bizottság egykori elnöke, ROMANO PRODI pedig a következőket mondta a téma kapcsán: „nem [...] kételkedhetünk abban, hogy a kereszténység hatalmas mértékben járult hozzá azon értékek, ideálok és remények létrehozásához, amelyek ma az európai kultúra részeit alkotják. Európa történelmének nincs értelme a kereszténység történelme nélkül, annak erejével és gyengéivel együtt.”¹⁸

Az „európaiság” meghatározása kapcsán napjainkban sincs egységes nyugati álláspont. Az Európai Unió fejlődése során folyamatos viták zajlanak az 'európaiság' fogalmi elemei kapcsán. Ezen vitákat jól szemlélteti az elbukott Európai Alkotmányszerződés ügye is, amelynek kapcsán heves viták folytak arról, hogy annak Preambulumában a keresztény gyökerek legalább említés szintjén megjelenjenek-e. Ahogyan KIRÁLY MIKLÓS írja *Európa Keresztény gyökerei és az Alkotmányos Szerződés* című cikkében a Preambulum kapcsán felmerült vitákról, az Alkotmányos Szerződést megfogalmazó Konvent bizonyos tagjainak ellenállása, különösen Belgium, valamint Franciaország ellenkezése miatt maradt ki Európa keresztény gyökereinek említése a bevezetésből.¹⁹ Egyetértek KIRÁLY MIKLÓSSzal abban, hogy a keresztény hagyományokra való utalás elmaradása egy nyilvánvaló történeti tény elhallgatását jelenti, s ez egyben kísérlet Európa múltjának átértékelésére.²⁰

A Katolikus Egyház az *Ecclesia in Europa* kezdetű állásfoglalása is kiemeli a kereszténység jelentőségét Európa történetében: „Kétségtelen, hogy Európa bonyolult történelmében a kereszténység központi és meghatározó elem,

16 VARGA i. m. 663.

17 *Európa lelki alapjai tegnap, ma és holnap.* (Ratzinger Joseph bíboros beszéde. 2004. május 13. Pázmány Péter Katolikus Egyetem) Budapest: Università Cattolica del Sacro Cuore - Olasz Egyetemközi Központ, 2005.

18 PRODI, Romano: Az intézmények Európája és a karizmák Európája együtt dolgoznak. (Beszéd a 2004-es stuttgarti ökumenikus találkozón.) *Távlatok* 2004/3, 320-325.

19 KIRÁLY i.m. 67-72.

20 KIRÁLY i.m. 67-72.

mely a klasszikus örökség megbízható alapján erősödött meg, s különféle etnikai-kulturális hatások gazdagították a századok folyamán. A keresztény hit formálta a földrész kultúráját, és történelmével elválaszthatatlanul egybenőtt, olyannyira, hogy ez a történelem érthetlenné válna, ha figyelmen kívül hagynák azokat az eseményeket, melyek meghatározták kezdetben az evangelizáció nagy korszakát, majd azokat a hosszú évszázadokat, melyek során a kereszténység Kelet és Nyugat fájdalmas megoszlása ellenére az európaiak vallása lett. A modern és jelen korban is, amikor a keresztények közötti megoszlások s a kultúrának a hittől való elszakadása miatt a vallási egység fokozatosan megszűnt, a hitnek változatlanul igen fontos szerepe van.”²¹

Az Európai Egyházak Konferenciája Egyház és Társadalom Bizottságának alapidokumentuma is foglalkozik a Törökország EU-hoz csatlakozásának kérdésével és felmerült problémáival. Az alapidokumentum is rögzíti, hogy a „keresztény (és más) vallási kisebbségek teljes jogi elismerésének kérdése és a vallási közösségek emberi jogainak tiszteletben tartása továbbra is megoldatlan probléma Törökországban.”²² A dokumentum felhívja a figyelmet arra is, hogy a csatlakozási folyamat során egyre inkább nyilvánvalóvá vált az, hogy a szekularizmus mégsem vert olyan mély gyökeret a török társadalomban, mint azt sokan korábban gondolták, és a vallási eszmék jelentős szerepet játszanak a török társadalomban és politikában, napjainkban is.²³ E dokumentumban is szó van arról, hogy a kultúra rendkívül fontos tényezője az integrációs folyamatoknak, az európai identitás és kultúra szorosan összefüggő fogalmak, éppen ezért a török csatlakozásnál is nagy figyelmet kell szentelni az identitás és kultúra vizsgálatának. A vallás és kultúra szorosan együtt működő fogalmak; PAUL TILLICH, a 20. század egyik kiemelkedő protestáns teológusa a kultúrát, mint az élet rendeltetését határozta meg.²⁴ A kultúra és vallás viszonya bizonyos erkölcsi magatartásokat is jelentősen befolyásol, éppen ezért a kultúrák közötti párbeszéd során, mely az európai integrációnak is központi része, rendkívüli jelentőségű.

Igen tanulságos a kereszténység identitásképző és az integráció határait megvonó szerepének megítélése szempontjából JOSEPH WEILER álláspontja.

21 *Ecclesia in Europa. Az Egyház Európában* - II. János Pál pápa apostoli buzdítása az Egyházban élő Jézus Krisztusról mint a remény forrásáról Európa számára; <http://www.uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=34> (2017.10.01.)

22 Európai Egyházak Konferenciája Egyház és Társadalom Bizottság: *Európai Integráció. Milyen integrációt szeretnénk? -Egyházak Európában, Európáért: témák és vitapontok*, www.ceceurope.org/wp-content/uploads/2015/07/Europai_Integracio_Milyen_integraciot_szeretnenk.pdf, (2017.09.27.) 17.

23 Uo. 17.

24 Uo. 23.

WEILER a nemzetközi jog és az európai jog professzora a *New York University School of Law*-ban, valamint a *Jean Monnet Center for International and Regional Economic Law and Justice* vezetője. A *Keresztény Európa* című könyvében sokat foglalkozik az 'európaiság' fogalmával, valamint Istenre és a keresztény gyökerekre való utalásnak az Alkotmányos Szerződés preambulumból történő kihagyásával. Könyvében hangsúlyozza, hogyan az Európai Unió nem csak egy gazdasági, hanem kulturális közösség is, éppen ezért ebből a szempontból is vizsgálnunk kell Európa jövőjét.

A magyar kiadás érdekessége, hogy a könyvhöz a bevezetőt néhai MÁDL FERENC, egykori magyar köztársasági elnök, a nemzetközi magánjog és az európai jog professzora írta. MÁDL az előszóban idézi ROBERT SCHUMANT, aki úgy vélte, hogy az integráció Európája a kereszténység elveinek, a szó keresztény értelmében vett általános demokráciáinak megvalósulásában ölt majd testet: a demokrácia vagy keresztény lesz, vagy nem is lesz.²⁵ MÁDL szerint Európának a közös piac, a gazdasági fejlesztés és együttműködés mellett egyre nagyobb szüksége van rá, hogy az integráció kulturális és erkölcsi értékekkel is feltölthető legyen.²⁶

WEILER kimutatja, hogy Európa keresztény gyökereinek kérdése mindmáig napirenden van, és az alkotmánytervezet bukásával sem merült feledésbe. WEILER szemügyre veszi az uniós tagállamok alkotmányát, melyek többségében megtalálható az Istenre való utalás, épp ezért alkotmányjogilag úgy gondolja, hogy az Alkotmányos Szerződés preambulumban Istenre vagy a keresztény gyökerekre való utalás nélkülözhetetlen elem. Azt mondja, hogy az „európai alkotmánynak a maga szimbolikus nyelvén (...) az európai alkotmányos berendezkedéseket kell visszatükröznie azok egységében és sokféleségében. Ebből nem lehet kizárni olyan államok alkotmányos döntéseit, amelyek Európa népességének több mint felét képviselik.”²⁷

WEILER úgy gondolja, hogy a törökök sem éreznék sértve magukat abban az esetben, ha az európai alkotmányos szimbolika keretében az Alkotmányos Szerződés utalna Európa keresztény gyökereire. Az európai politikai-kulturális örökség legfontosabb forrásainak felsorolásán belül a kereszténység megemlítését az Alkotmányos Szerződésben a színházakban, múzeumokban megőrzött fontos, kereszténységhez kapcsolódó alkotásokhoz hasonlítja. Álláspontja szerint ez ellen nem tiltakozhatnak a törökök sem, mivel ehhez az Európához akarnak csatlakozni.²⁸

25 SCHUMAN, Robert: *Európáért*, Pécs, 2004, 52-53., 61., 67.

26 WEILER, J.H.H.: *Keresztény Európa*, Budapest, Szent István Társulat, 2006, 9-24.

27 Uo. 34.

28 Uo. 84.-85.

WEILER ugyanakkor a török csatlakozás kapcsán rámutat arra: attól, mert a török lakosság nagyobb részét tekintve nem keresztény, nem jelenti azt, hogy *e miatt* nem lehetne Törökországot felvenni az Unióba. Ugyan lehetnének jó okok arra, hogy az Unió elutasítsa Törökország csatlakozási kérelmét, de azon az alapon történő elutasítás, hogy lakosságának többsége nem keresztény, hanem muszlim, az az Európa által vallott értékek, a pluralizmus, tolerancia és emberi jogok semmibe vételét jelentené, egyben megsértené az Egyház önértelmezését, a más vallásokkal való kapcsolatáról vallott tanítását.²⁹

WEILER Törökországgal kapcsolatosan is lényeges szempontokra tér ki. Véleménye szerint az iszlám politikai és kulturális jelenléte olyan adottságnak tekintendő, melynek hosszú múltja és rendkívüli jelentősége van az európai történelem vonatkozásában. Törökország csatlakozásának kérdése meglátása szerint nem Európa hite vonatkozásában jelent kihívást, hanem Európa jóhiszeműsége számára mutatkozik annak a csatlakozási kérelem elbírálása.³⁰

WEILER egyszerre komikusnak és tragikusnak is találja azt a helyzetet, hogy azokat láthatjuk első sorban harcolni Törökország európai uniós csatlakozása ellen, akik a legerőteljesebben elleneztek a vallásnak vagy a kereszténységnek az Alkotmányos Szerződésben való megemléztetését.³¹

Utalnunk kell arra is, hogy az Európai Unió integráció történetében nem a török csatlakozás az első eset, amikor identitási gyökerű aggályok merültek fel. Az ortodox kultúrkörhöz tartozó Görögország 1981-es és Oroszország esetleges jövőbeli csatlakozásával kapcsolatosan is megfogalmazódtak kulturális gyökerű aggályok. Az egyik, hogy Európa ortodox nemzeteinek mindegyikét a gyenge intézmények jellemzik.³² A másik, hogy az ortodox Kelet egy olyan kereszténység, amely éppúgy küzdött a nyugati római katolicizmus ellen, mint az iszlámmal, és sok esetben jobban ki tudott egyezni az utóbbival, mint az előbbivel.³³ A harmadik, hogy az ortodox államokban hagyományosan hiányzik a parasztságon kívüli középosztály.³⁴ Ha azonban Görögország, majd később Románia, Bulgária és Ciprus az ortodox Kelethez tartozó állam létére mégis csatlakozhatott az Európai Unióhoz, ez önmagában annak bizonyítéka, hogy az „európaiság” fogalmának legalábbis a nyugati keresztény kultúrkörhöz tartozás nem szükségszerűen elem. A tervezett keleti bővítéssel kapcsolatos

29 Uo. 32.

30 Uo. 84.-85.

31 Uo. 104.

32 KAPLAN, Robert: *Orthodoxy And Europe*; <https://www.forbes.com/sites/stratfor/2014/03/20/orthodoxy-and-europe/#45aa0b2935c1>

33 Uo.

34 Uo.

aggályok is inkább arra utalnak, hogy a problémák valójában inkább politika, gazdasági és szociális jellegűek.

3. Az európaiság fogalma török szemmel

Törökország csatlakozása kapcsán, valamint az Európa fogalom kapcsán túlnyomórészt a nyugati véleményekről hallhatunk, olvashatunk. Éppen ezért szeretnék egy török álláspontra is kitérni, mivel a csatlakozási folyamat két oldalához hozzátartozik mindkét fél felfogásának ismerete, hiszen kooperáció csak egyeztetések és mindkét fél álláspontjának ismeretében lehetséges.

AHMET DAVUTOGLU, egykori külügyminiszter, majd miniszterelnök 2001-ben megjelent könyvében³⁵ a következőképpen fogalmazott: az EU főbb szereplői „már nem a 19. század monolitikus és homogén struktúráival rendelkeznek. Az így vagy úgy gyarmatosító múlttal rendelkező európai országok (...) egyre inkább egyfajta kozmopolita szociokulturális struktúrává változnak. Ezeknek az országoknak mindegyike azzal találkozik, hogy a volt gyarmataikról (...) emberek áramlanak [be], ami által ezek az országok új arcot öltenek. (...) A sokféleség (...) idővel azzal szembesíti [az érintett országokat], hogy az európai identitást sokkal rugalmasabb fogalomnak kell tekinteniük. A szembesülés valójában egész Európa számára a demokrácia és a pluralizmus vizsgálója lesz. (...) Ezért az EU Törökország tagságával kapcsolatos magatartása a sokkal mélyebbről kiinduló európai válság jövőjével kapcsolatos komoly támpontokat ad majd. Európa ezt a vizsgát előbb vagy utóbb kénytelen lesz átélni, és a saját történelmével még egyszer szembenézni.”³⁶

DAVUTOGLU *Stratégiai Mélység* című könyvében részletesen kifejti álláspontját a változó Európa-fogalom és Törökország kapcsolatát illetően. Meglátása szerint, ha a földrajzi és a történelmi paramétereket vetjük vizsgálat alá, akkor Törökország az európai kontinens és történelem természetes részének tekintendő. DAVUTOGLU úgy ítéli, hogy sem Európa, sem Törökország földrajzi elhelyezkedését nem lehet meghatározni a másik területén végbement történelmi események megértése és elemzése hiányában.³⁷

DAVUTOGLU szerint: „[a]hhoz, hogy Európa helyét meg tudjuk határozni Törökország közeli kontinentális térségi politikájában, elsősorban azt kell értelmeznünk, hogy milyen változáson ment át magának a kontinensnek a

35 DAVUTOGLU, Ahmet: *Stratégiai Mélység- Törökország nemzetközi helyzete*, Budapest, Antall József Tudásközpont, 2016.

36 DAVUTOGLU i. m. 203.

37 Uo. 186.

geopolitika meghatározása (...) Törökország és Európa kapcsolatai általában a Törökország-EU kapcsolatokra tagozódik. E megközelítési mód abból fakad, hogy a hidegháború időszakában Európát – a történelmi háttérrel és politikai struktúrával alapul véve – Nyugat-Európával azonosították, ami azonban a szomszédos kontinentális térség meghatározásához elégtelen volt. Törökország-EU kapcsolatait, jóllehet ezek Törökország legalapvetőbb paraméterei az ország európai kontinensbeli helyzetét tekintve, nem szabad egyetlen meghatározó tényezőnek tekinteni. Törökország Európán belüli helyzete az EU történelmi és földrajzi keretein túli tényezőket is rejt. (...) Európa Ázsiától különálló kontinensként való meghatározása sokkal inkább történelmi, politikai, mint földrajzi tényezőnek tudható be.”³⁸

A kereszténységnek az 'európaiság' fogalmában betöltött szerepét elemző cikkében ORHAN ARSLAN, aki kiindulópontként elismeri, hogy „[a] kereszténydemokraták az európai integráció fáradhatatlan szószólói. A legutóbbi európai fejlemények kiemelték a kereszténydemokraták növekvő befolyását a politikai vitában. Az EU-intézményeken belül, világos, hogy a kereszténydemokrata csoportok a fő erő az integrációs irányok mögött, mint a pénzügyi és politikai unió sürgetése. A kulcsfontosságú EU-s fogalmak és alapelvek eredete könnyedén visszavezethető a katolikus társadalmi tanításra. A kereszténydemokrata pártok még mindig a kulcsszereplők a mai európai politikai rendszerben, és főszerepet játszanak országaik kormányzásában.”³⁹

ARSLAN szerint „[a] kereszténydemokrata elmélet tág és összetett, [...] de vannak állandó mag-elemei. A legfontosabb ezek közül maga a demokrácia. A kereszténydemokraták elutasítják a diktatúrát és a totalitarizmust, elfogadják az általános választójogot és választásokat a kormányzat valamennyi szintjén. A demokráciát nemcsak kényelmes eljárásnak tekintik, hanem önmagában értéknek. Abban is hisznek, hogy a politikai cselekvést át kell hatnia a keresztény alapelveknek és tannak. A kereszténydemokraták elismerik mind azt, hogy a munkásosztály helyzete a keresztény tanból fakadóan okot ad az aggodalomra, mind annak politikai szükségességét, hogy a tömegdemokrácia korában vonzóvá kell lenni számukra. [...] Az Elmélet szerint, a 'természetes társadalmi csoportok' képviselőinek éppúgy jelen kell lenniük egy liberális demokráciában, mint a hagyományos parlamenti képviselőknek. A gyakorlatban ez biztosítja a két kamarás parlamentet és a hatáskörök átadását a tartományi kormányzatoknak. Vidéken a kereszténydemokraták

38 Uo. 187.

39 ARSLAN, Orhan: Influence of the Christianity on the Development of the European Union. *Law & Justice Review*, Volume: 1, Issue: 2, April 2011, 306.

hagyományosan támogatják a földreformot, a nagybirtokok feltörését és a parasztgazdák osztályának létrehozását. A kereszténydemokraták elutasítják mind a liberalizmus féktelen individualizmusát, mind a szocializmus állampárti kollektívizmusát. E helyett előnyben részesítik az erős civil társadalmat, amely önkéntes társulásokból áll, amelyekben az egyén megtalálhatja igazi önkifejezését.[...] Felhívják a szubszidiaritás alapelvét, amely szerint az ügyeket csak akkor kell egy magasabb szintű testületnek szabályozni, ha egy alacsonyabb szint nem tudja azt megoldani. [...] A kereszténydemokraták mindig elfogadták a piacgazdaságot, de azt többnyire inkább úgy tekintik, mint egy célhoz vezető eszközt, mint az eszme merev pontját. Ahol megfelelő, támogatják az állami tervezést és az iparágak államosítását a hatékonyság és a társadalmi igazságosság érdekében. A fejlesztési és segélyezési politika további fontos jellemző formái a kereszténydemokrata eszmeiségnek. [...] Vallási kérdések ritkán nyomulnak be közvetlenül a modern európai politikába, de amikor ez előfordul, a kereszténydemokraták általában az Egyház mellett foglalnak állást. Támogatják a vallásoktatást az iskolákban és az egyházak állami támogatását. Ellenzik a válást és az abortuszt.”⁴⁰

ARSLAN szerint a „kereszténydemokrata transznacionalizmus segítette a 'mag-Európa' fogalom létrejöttében és megszilárdulásában, annak gazdasági tartalmát összekapcsolva az értelmes politikai integráció hosszútávú céljával. [...] E mellett a kereszténydemokrata transznacionalizmus jelentősen hozzájárult az európai integráció politikáihoz a [...] kormányközi kapcsolatokra való kizárólagos összpontosításnál szélesebb értelemben”⁴¹ ugyanakkor „a kereszténydemokrácia összekapcsolását az európai gondolattal két okból is viszonylagossá kell tenni. Az első, hogy a kereszténydemokratáknak nem volt monopóliumuk a támogatásában. A második, hogy legalábbis kezdetben, a kereszténydemokrácia nem volt egységes az Európa-kérdésben”⁴²

ARSLAN kiemeli, hogy „a kereszténydemokraták számára az emberről és társadalomról alkotott felfogásuk a döntő indíték: a személy fogalma összefügg rendeltetésének és létezése értelmének kérdésével, és a társadalomnak mint egy emberibb és emberséges közösségnek a felfogásával. [...] Az emberi személy az alapja, a tárgy és célja a társadalmi rendnek [...] A társadalom feladata a közjó előmozdítása.”⁴³ „A személy filozófiája az emberi jogok tanát is gazdagítja, amelyet túlságosan gyakran úgy értenek, mint a testi és

40 Uo. 307-308.

41 Uo. 310.

42 Uo. 310.

43 Uo. 312.

erkölcsi épség egyszerű tiszteletben tartása. A kereszténydemokrata eszme új dimenzióba helyezi, amikor elkötelezi magát az emberi képességek fejlesztése mellett a gazdasági és szociális jogok megállapítása révén.”⁴⁴

Kiemelve, hogy az Európai Közösségek alapító atyái – SCHUMAN, ADENAUER, DE GASPERI – katolikus vallású kereszténydemokraták voltak, ARSLAN úgy ítéli: annak „hogy miért voltak a kereszténydemokraták elkötelezett támogatói az európai integrációnak: [...] a túlnyomó indoka politikai volt, nevezetesen az antikommunizmus. [...] A kereszténydemokratákat rendelték arra, hogy felépítsenek egy liberális, demokratikus Európát a faszizmus által hagyott űrben, a kommunizmusnak kitéve. [...] Bár a kereszténydemokraták talán tagadják, hogy őket [...] évekig jobban motiválta a félelem a Szovjetuniótól és Németországtól [...] mint az emberek testvériségének és a liberális demokráciának az eszméi.”⁴⁵

A szubszidiaritás eszméjét ARSLAN kiemelt jelentőségűnek tartja az integráció és a kereszténydemokraták viszonyában. „A szubszidiaritás katolikus felfogása klasszikus megfogalmazását XI. Piusz pápa 1931-es *Quadragesimo Anno* kezdetű enciklikájában nyerte el. [...] A szubszidiaritás áll az EU jövőjével kapcsolatos viták középpontjában. Széles körben úgy tekintik, mint amely az eszmei háttérét nyújtja egy új föderalizmusnak – egy olyannak, amely megengedi a Közösség ’szélesítését’ és ’mélyítését’ anélkül, hogy létrehozna egy ’szuperállamot’, amely aláásná a nemzeti és helyi autonómiát.”⁴⁶

Összegezve a kereszténydemokratákkal kapcsolatos megállapításait, ARSLAN elismeri, hogy „[a] kereszténydemokrácia egy olyan eszme és mozgalom, amely a kereszténység és egy évszázadokra visszanyúló történelmi folyamat terméke. [...] A kereszténydemokraták először és elsődlegesen továbbra is tudatában vannak vallási eredetüknek; azért vannak a politikában, hogy kifejezzék a keresztény felfogást az emberiségről és annak rendeltetéséről. Eléggé nyilvánvaló, hogy a kereszténydemokraták vezető, ha nem is mindig sikeres szerepet játszottak az európai kontinens politikai életében a második világháború után. [...] A kereszténydemokrata eszme ezért alátámasztja az európai integráció alapelveit.”⁴⁷

Úgy véli azonban, hogy „[a]hogy az EU bővülése folytatódik, szükséges, hogy ezeket az alapelveket kevésbé ideologikus formában fejezzék ki. Egy szélesebb kulturális és vallási bázist kell tükrözniük, hogy felöleljék azokat,

44 Uo. 312-313.

45 Uo. 315.

46 Uo. 316.

47 Uo. 318.

akiknek más a hátterük és hitük, és már EU-n belül élnek, és hogy lehetővé tegyék a meglévő határokon túlra történő terjeszkedést. Ez nem jelenthet problémát, minthogy a kereszténydemokraták alapvető értékei túlmennek nemcsak a katolicizmuson, hanem magán a kereszténységen is. Ezek az értékek egyetemesek és mindent átfogóak, és az EU-nak biztosítania kell, hogy megőrizi azokat. Bár a fő keresztény értékek egyeznek az iszlám tanítással, az EU döntéshozó hatóságainak nem kellene ragaszkodniuk például a keresztény értékek kifejezéshez, amely kizárólagosnak hangzik”.⁴⁸

ARSLAN végkövetkeztetése szerint „[a] kereszténydemokrata mozgalom kihívásokkal és kérdésekkel körülvéve halad a 21. század felé. Régóta hozzászólt az ilyen nyomáshoz, kétséges azonban, hogy képes megbirkózni vele. [...] A kereszténydemokrácia az előrelátható jövőben is fontos szereplő marad az európai színpadon. [...] az európaiaknak különbséget kell tenni a között, hogy valaki európai, és hogy keresztény, ha valóban lehetővé akarják tenni az integrációt minden európai számára, akármilyen vallásúak, mivel az EU nem egy helyi projekt, hanem egy nemzetek feletti és multikulturális. Másként ez súlyos hátrány lesz az EU jövője szempontjából.”⁴⁹

Jól látható, hogy ARSLAN, bár elismeri az európai integráció alapelveinek kereszténydemokrata, sőt keresztény eredetét, a muszlim népesség és országok integrációjának lehetővé tétele érdekében nem kívánja elfogadni, hogy az 'európaiság' fogalmához hozzátartozna a kereszténység. Ennek alapvetően két indokát adja: „[e]zek az értékek egyetemesek és mindent átfogóak”, és „a fő keresztény értékek egyeznek az iszlám tanítással”. Mindez mindenestre azt mutatja, hogy a mag-Európa keresztény jellegét nem látja akadálynak Törökország EU-csatlakozása szempontjából.

Befejezés

Véleményem szerint Törökország EU-hoz való csatlakozása rendkívül érzékeny és összetett téma. Magának a csatlakozási folyamatnak a kimenetele – a csatlakozás esetén felmerülő problémákra tekintettel – többesélyes, annak ellenére, hogy Törökország egyértelműen teljes jogú tagságra tart igényt. Ezen lehetőségek között szerepelt olyan megoldás, hogy Törökország egy megerősített együttműködés keretében lehetőséget kapna a pénzügyi együttműködésre, bizonyos miniszteri találkozókra biztosítva lenne részvétele és korlátozottan ugyan, de az uniós alapokból is részesedhetne, ám nem válna az Európai

48 Uo. 318.

49 Uo. 318.

Unió teljes jogú tagjává. Egy másik lehetőségként felmerült olyan megoldás is, hogy a teljes jogú tagságért cserébe a törököknek hozzávetőlegesen 20 éves időtartamra le kellene mondaniuk a munkaerő szabad áramlásáról.⁵⁰ További lehetőség a két fél együttműködésére a teljes jogú tagság végleges megtagadása esetére a speciális kapcsolatok kialakítása, esetleg Törökország felvétele egy újrapozicionált Európai Gazdasági Térségbe.⁵¹

A felvázolt megoldási lehetőségek lényeges eltérése részben azzal magyarázható, hogy különböző problémák (munkaerőpiaci egyensúlytalanság, pénzügyi források elégtelensége, kül- és biztonságpolitikai kockázatok stb.) megoldását tekintik elsődleges feladatnak. Egy biztos: Törökországnak még számos kérdésben kell reformokat végrehajtania ahhoz, hogy egyszer tagja lehessen az Európai Uniónak, vagy egy speciális partnerségi megállapodás révén még szorosabbra fűzze az Unióval fennálló viszonyát.

A török csatlakozást támogatók meglátása szerint a belépés mellett szóló döntés egyértelműen pozitív jelzés lenne az iszlám világnak, továbbá erősödne az EU védelmi ereje, és fejlődne az energiaellátás biztonsága is.⁵² Ennek kapcsán meg kell emlékeznünk Törökország kiterjedt politikai kapcsolatrendszeréről is, hiszen erős – bár néha ambivalens – szálak fűzik a szomszédos országokhoz, az iszlám világhoz, Oroszországhoz és az Amerikai Egyesült Államokhoz. Az energiabiztonság kapcsán fontos tényező, hogy az Egyesült Államok kiemelt célja a közel-keleti kőolajforrások fokozatos ellenőrzése alá vonása; Törökország csatlakozása esetén azonban az Unió a közel-keleti kőolajforrások közvetlen közelébe kerülhetne, így egész Európa jelentős gazdasági előnyre tehetne szert. Törökország ezen felül napjainkban kulcsfontosságú szerepet tölt be az Európai Unióra nehezedő menekültválság megoldását illetően, éppen ezért elengedhetetlennek látszik a Törökország és az Unió közötti jó kapcsolat fenntartása, illetve elmélyítése.

Nem szabad ugyanakkor alulbecsülnünk a csatlakozás kockázatait sem. Törökországban sokkal több belső politikai, szociális és kulturális bizonytalanság van, mint bármely más, korábbi tagjelölt országban volt.⁵³ Az aggályok szerint napjaink Törökországában a radikális nacionalizmus és a vallási fundamentalizmus döntő politikai erőt képviselnek, túl nagy a katonaság befolyása, viszont a

50 PRIEGER Adrienn: *Törökország Európai Unióhoz csatlakozásának lehetősége gazdasági szempontok alapján*, In: SZABÓ Miklós (szerk.): *Miskolci Doktoranduszok Jogtudományi Tanulmányai - Tomus 16.*, Miskolc, Gazdász Elasztik Kft., 2015, 347-371.

51 SZIGETVÁRI Tamás: *Törökország és az Európai Unió ambivalens viszonya*, *MTA Világgazdasági Kutatóintézet Műhelytanulmányok*, 1998. november 6-10.

52 www.fn.hir24.hu/itthon/2004/09/10/megosztott_velemenytorok_eu/ (2017.04.24.)

53 ARNOLD, Hans: *Political Arguments against Turkey's Accession to the European Union*, *Internationale Politik und Gesellschaft*, 2007/3, 107.

demokratikus eljárások, az igazságszolgáltatás függetlensége és az emberi jogok védelme nem éri el a kívánatos szintet, és az örményekkel és a kurdokkal kapcsolatos problémák miatt kétséges, hogy várható-e e téren az előrelátható jövőben javulás.⁵⁴ Problémát okoz a nemzeti és vallási kisebbségek jogainak biztosítása, egyenjogúságuk elismerése is.⁵⁵ A csatlakozást követően problémát okozhat a szabad mozgás jogával élő török állampolgárok beilleszkedése más EU-tagországok társadalmába, figyelemmel a kulturális különbségekre,⁵⁶ figyelemmel egyes török politikai, társadalmi és kulturális intézmények azon törekvésére is, hogy a más EU-tagállamokban élő török közösségek Törökország iránti lojalitását tartsák fenn a fogadó állam iránti lojalitás kialakulása rovására.⁵⁷ Ugyancsak valós kockázatnak tűnik, hogy Törökország csatlakozása felboríthatja az EU-n belüli törékeny politikai egyensúlyt, gyengítheti az EU belső kohézióját, és így a nemzetközi szinten megnyilvánuló akcióképességét.⁵⁸ Ezen túlmenően az EU közös kül- és biztonságpolitikájának jelentős teherterelt jelentene közel-keleti helyzetben való közvetlen érintettség (a szomszédság okán), különös tekintettel Törökország utóbbi időben megnyilvánuló, iszlám- és arabpárti aktivitására a térségben.⁵⁹ Ráadásul Törökország felvétele az Európai Unióba – hangzik az újabb aggály – jogalapot teremtene a mediterrán államok (Izrael, Marokkó, Algéria, Tunézia) és a kelet-európai államok (Fehéroroszország, Ukrajna, Moldávia) csatlakozására.⁶⁰

Látnunk kell azonban, hogy a jól felismerhető aggályok ellenére, figyelemmel a szoros együttműködés előnyeire mindkét oldalról keresik a megoldás lehetőségét. Az Unió külügyi és biztonságpolitikai főképviselője, Federica Mogherini a 12. Bledi Stratégiai Fórumon hangsúlyozta, hogy az EU és Törökország együtt dolgoznak különféle ügyekben, és az EU és Törökország számára is rendkívüli stratégiai fontosságú, hogy a továbbiakban is összefogjanak és mindenki érdekeit figyelembe véve együtt dolgozzanak.⁶¹ Ugyanakkor Ömer Celik, uniós ügyekért felelős török miniszter az EU krízisének tartja azt, hogy az EU meg akarja akadályozni Törökország csatlakozását; véleménye szerint,

54 Uo. 107-108.

55 Uo. 108.

56 Uo. 109.

57 Uo. 109-110.

58 Uo. 111.

59 Uo. 111-112.

60 Uo. 112.

61 „Üyelik müzakerelerinin ötesinde, AB ve Türkiye ortaktır”; <http://www.ntv.com.tr/dunya/uyelik-muzakerelerinin-otesinde-ab-ve-turkiye-ortaktir,1AtnN8QTW0-zc49xckYb-vA> (2017.09.08.)

ha a tárgyalásokat megszüntetik az EU-val, az az EU elszigetelésével lesz egyenlő, amit a berlini fal felépítéséhez hasonlított.⁶²

Túl a politikai megfontolásokon, nem szabad alulbecsülni a társadalmak vallási-kulturális meghatározottságát. Tény, hogy az európai kultúra értelmezhetetlen a kereszténység nélkül; Európa keresztény gyökerei – a római jog, a görög filozófia, valamint a reformáció és a felvilágosodás hatása mellett – letagadhatatlan, meghatározó adottságként jelennek meg, és a kereszténység gondolatvilága és szemlélete máig jelentős befolyást gyakorol az európai kultúrára és identitásra éppúgy, mint a kontinens államainak politikai-közjogi rendszerére, dacára a nagymértékű szekularizációnak, és a kontinens elvallástalanodásának. Hasonló háttérszerepet tölt be muszlim gyökerű Törökországban az iszlám *saria*, az Atatürk-i szekularizmus, valamint a török jog és kultúra ugyancsak máig ható türk és bizánci gyökerei ellenére. Az nem vitás, hogy a kereszténység és az iszlám tanításai egymással összeegyeztethetetlenek, nemcsak dogmatikai vagy teológiai (különösen krisztológiai) vonatkozásban, hanem számos erkölcsi-etikai és antropológiai kérdésben is. Éppen ezért a keresztény gyökerű Európa és a muszlim Törökországa kapcsolatában a legnagyobb, vagy legalábbis a legnehezebben feloldható kihívást a vallási és kulturális különbségek jelentik.

Láthattuk azonban, hogy a nyugati álláspont kapcsán sem egyértelmű az, hogy önmagában a keresztény és az iszlám kulturális háttér különbsége lenne az alapvető oka annak, hogy Törökország mindmáig nem csatlakozhatott az Európai Unióhoz. Bár a problémák jelentős része (nők helyzete, emberi jogi problémák, kül- és biztonságpolitikai kockázatok stb.) valamilyen módon kapcsolatban áll a kulturális különbségekkel, számos probléma esetén ez a kapcsolat legfeljebb együttthatóként jelenik meg; az ország mérete, nagyhatalmi ambíciói, szociális-infrastrukturális helyzete, etnikai összetétele legalább ilyen súllyal esnek a latba. Ennek ellenére az az általános kérdés legitim módon felvethető, hogy vajon egy nem keresztény kulturális identitású ország elnyerheti-e az Európai Unió tagságát, vagy a kulturális különbségek olyan mértékűek, amelyek kizárják a valós és teljes integráció lehetőségét.

Személyes véleményem az, hogy az eltérő kulturális-vallási háttér önmagában nem zárhatja ki azt, hogy Törökország – ha nem is csatlakozik teljes jogú tagként – legalább egy szoros, speciális partnerségi viszonyt hozzon létre az Európai Unióval.

62 Bakan Çelik'ten Almanyaya tepki; <http://www.sabah.com.tr/yasam/2017/09/04/bakan-celikten-almanyaya-tepki> (2017. 09 07.)